

Martin van der Velde

Sociale Geografie, een discipline met geschiedenis

In deze bijdrage voor de rubriek *Over de Grens* toont sociaal geograaf Martin van der Velde aan hoe de geschiedenis van nut is voor zijn vakgebied. Hij maakt daarbij gebruik van het zeer toepasselijke voorbeeld van de grensstudies. Juist bij deze subdiscipline blijkt het verleden namelijk een belangrijke factor te zijn.

Inleiding

Als universitair docent ben ik in de bevoorrechte positie om als één van de eersten de nieuwe studenten Sociale Geografie te mogen toespreken in het kader van de cursus Inleiding Sociale Geografie. In deze collegereeks proberen we de studenten een overzicht te verschaffen over het brede spectrum aan thema's en benaderingswijzen die binnen de Sociale Geografie bestaan. Persoonlijk word je dan zeer nadrukkelijk uitgedaagd om duidelijk te formuleren wat de kern van de geografie voor je inhoudt.

Ik begin één van mijn eerste colleges altijd met de opmerking dat in mijn opvatting de historisch gerichte variant binnen het brede scala van de deel-disciplines binnen de Sociale Geografie één van de, zo niet dé belangrijkste is. Op zijn minst zou in alle gevallen aandacht besteed moeten worden aan de historische context van het ruimtelijke verschijnsel dat wordt bestudeerd. Om dit te benadrukken gebruik ik een artikel uit *The Economist* van 30 juli 1994. In dit artikel wordt onder de titel 'Does it matter where you are?' gekeken naar de veranderende rol die tijd en ruimte spelen in ruimtelijk economische processen. Er verschenen toen overigens regelmatig artikelen, waarin vraagtekens werden gezet bij het belang van afstand, 'ruimte' en 'plaats' (*space en place*) in een tijd waarin allerlei technologische ontwikkelingen tijd en ruimte leken te imploderen. Voor de geografie werden existentiële vragen gesteld, bijvoorbeeld of 'The End of Geography' niet in zicht was.¹ *The Economist* constateerde echter dat 'plaats' er nog wel degelijk toe doet. De tendens dat bedrijven, in het bijzonder die in snel groeiende sectoren,

1 R. O'Brien, *Global Financial Intergration: The End of Geography* (London 1992).

zich ruimtelijk clusteren, is in de loop van de geschiedenis niet afgenomen. Denk alleen maar aan het beroemde voorbeeld van Silicon Valley. Dit paste totaal niet in een neoklassiek denkpatroon, waarin juist verwacht werd dat (informatie-)technologische ontwikkelingen zouden leiden tot een *level playing field*, een isotrope vlakte, waar de locatie niet meer van belang is. *The Economist* geeft als belangrijkste reden voor deze ontwikkeling: '(...) that history counts: where you are depends very much on where you started from'.² Met andere woorden: het feit dat 'plaats' nog steeds van belang is, vindt zijn reden in het belang van de geschiedenis.

In de rest van deze bijdrage wil ik verder reflecteren op het belang van de geschiedkunde c.q. de geschiedenis voor de Sociale Geografie in het algemeen en als thematisch voorbeeld voor de subdiscipline Grensstudies in het bijzonder.

De Sociale Geografie

De Sociale Geografie bestudeert de relatie tussen de mens en zijn omgeving. De vier centrale vragen die een (sociaal) geograaf zich altijd stelt zijn: 'wie', 'wat', 'waar' en 'waarom daar'. Uitgangspunt voor de Sociale Geografie zijn de ruimtelijke structuren die door menselijk handelen tot stand zijn gekomen en die op hun beurt weer het ruimtelijk handelen beïnvloeden. De structuren en het handelen (wie doet wat op welke plaats?) zijn voor de sociaal geograaf echter pas interessant als er ruimtelijke verschillen zijn. Hoewel geografie letterlijk 'aard-schrijven' betekent, houdt zij niet op bij het alleen beschrijven van de wereld om ons heen. De geograaf wil ook weten waarom het handelen en de structuren ruimtelijke verscheidenheid vertonen. In deze analyses speelt het begrip *geographical path dependency* een belangrijke rol. Dit begrip is uitdrukking van het feit dat de geograaf in mijn optiek nadrukkelijk erkent dat er sprake is van een:

'(...) relationship between present-day activities in a place and the past experiences of that place. When spatial relationships and regional patterns emerge through the logic of fundamental principles of spatial organization, they do so in ways guided and influenced by preexisting patterns and relationships.'³

2 'Does it matter where you are?' *The Economist* 332 (1994) 13.

3 P. Knox en S. Marston, *Places and Regions in a Global Context* (Upper Saddle River 2007) 273.

Met andere woorden: om het huidige ruimtelijk handelen en de structuren te begrijpen, moeten we de historische ontwikkeling kennen.

Hoewel dit uitgangspunt natuurlijk in principe altijd opgaat, lijkt het in de laatste twee decennia weer explicieter op de onderzoeksagenda te staan. Met de opkomst van het postmodernisme heeft zich (overigens niet alleen) in de geografie een *cultural turn* voorgedaan. Dit houdt in dat men zich realiseert dat een ieder zijn 'realiteit' construeert in een sociale praktijk waar cultuur in de vorm van tradities en representaties een belangrijke rol speelt. Tegelijk werd ook het individu en zijn persoonlijke 'verhaal' of narratief belangrijker. Hoewel deze postmodernistische tendens voor sommigen wellicht tot bijna anarchistische uitwassen heeft geleid (in de vorm van een 'wat jij wilt', 'anything goes'- of wat neutraler geformuleerd, 'er is altijd een derde weg'-houding), lijkt er toch een permanent bewustzijn te zijn ontstaan, dat de (historische) context van verschijnselen van doorslaggevende betekenis kan zijn. In de geschiedkunde wordt dit onder meer verwoord onder de noemer *longue durée*; in een ruimtelijke context onder locationele inertie. Kortom, de zogenaamde 'dikke beschrijvingen' (*thick descriptions*) worden weer meer gewaardeerd.

In dit verband zou men overigens ook kunnen stellen dat (heel toepasselijk in het kader van deze rubriek) de geschiedenis zich herhaalt. Met de herwaardering van de grondige en diepgaande *casestudies* bevinden we ons (weer) in het goede gezelschap van bijvoorbeeld Paul Vidal de la Blache. Deze grondlegger van de Franse geografie heeft het concept *genre de vie* ontwikkeld, waarin de unieke historisch-culturele context een belangrijke basis en verklaring vormt voor de door hem bestudeerde ontwikkelingen en patronen.

Een tweede, overigens wel ietwat banaler, argument om meer aandacht voor de geschiedenis te hebben, is de simpele constatering dat het referentiekader dat wij gebruiken om de wereld om ons heen te duiden, altijd in sterke mate historisch bepaald is. Illustratief in dit verband is de tendens om nieuwe maatschappelijke (en ook wetenschappelijke) ontwikkelingen vaak te duiden als een 'post-' of 'neo-isme' dan wel een variant, met andere woorden als reactie, opvolger of een nieuwe vorm van iets bestaands. Denk aan postindustrialisme, neoconservatisme et cetera, maar ook aan bijvoorbeeld het speculeren over de toekomst van de Europese Unie (EU)

4 J. Zielonka, 'How New Enlarged Borders Will Reshape the European Union' *Journal of Common Market Studies*, 39 (2001) 507-536.

als een *Westphalian Superstate* dan wel een *Neo-medieval Empire*.⁴ Om dit soort begrippen op de juiste wijze te kunnen gebruiken is natuurlijk een goed inzicht nodig in de oorspronkelijke 'naamgever', in dit geval zijn dat respectievelijk het modernisme, het conservatisme, de Westfaalse staat en een 'middeleeuws' rijk.

Hier ligt wellicht ook een taak voor de historici zelf, om vanuit hun wetenschapsbeoefening mede 'vooruit' te kijken, dat wil zeggen nadrukkelijk de vraag te stellen wat een historische analyse kan bijdragen aan het begrip van hedendaagse ontwikkelingen. Anekdotisch in dit verband is een persoonlijke ervaring die ik eens had op een congres van geschiedenis-promovendi. Eén van de presentaties gaf een mooie analyse van de wisselende 'loyaliteiten' van bewoners van het Frans-Spaanse grensgebied in de westelijke Pyreneeën aan het einde van de 14e eeuw, kortom in de tijd van de *Medieval empires*. Op de vraag of er geen parallellen waren te trekken naar het huidige Europa, waar regio's en landen, maar zelfs soms ook individuen, voor verschillende (beleids-)terreinen ook aansluiting (moeten) zoeken bij verschillende overheden en andere organisaties, bleef een antwoord echter uit.

Dit is meteen ook een derde reden waarom de geschiedenis ook voor de Sociale Geografie van belang is. Niet alleen zijn we beter in staat om de huidige patronen en structuren beter te begrijpen, maar kunnen we vaak ook lessen uit het verleden leren. De bovenstaande ervaring gaat natuurlijk wel ver terug; in de praktijk van de geographen zullen de lessen meestal in het recentere verleden liggen.

Grensstudies

Wat voor de Sociale Geografie in het algemeen geldt, is nog sterker van toepassing op de geografische subdiscipline die zich bezighoudt met het bestuderen van de grenzen en dan met name de staatsgrenzen. Er lijkt niets zo historisch beladen als ruimtelijke afbakeningen van soevereine staten. Deze zijn absoluut niet toevallige lijnen op een kaart. Hoewel grenzen vaak wel als een simpele pennenstreek zijn begonnen, hebben ze in de loop van de geschiedenis in veel gevallen een enorme (emotionele) lading gekregen. En dat is lang niet altijd een positieve.

Zo scheidt de grens tussen de VS en Mexico, die in 1848 door het verdrag van Guadalupe-Hidalgo kaarsrecht werd getrokken, in meerdere opzich-

Figuur 1: De Mexicaans-Amerikaanse grens bij Mexicali-Calexico (http://www.worldwindcentral.com/hotspots/view_hotspot.php?id=1113&mode=full)

ten twee werelden. Door vele Mexicanen wordt deze grens nog altijd als onrechtvaardig beschouwd, terwijl zij aan de Amerikaans kant, met name sinds 11 september 2001, als ‘natuurlijke’ afscherming van het ‘kwade’ van buiten (terrorisme, (drugs)criminaliteit, illegale migranten) wordt gezien en steeds meer een militair karakter krijgt. Anderhalve eeuw geschiedenis aan weerszijden van deze grens hebben deze lijn letterlijk in het landschap ‘geschreven’ (fig. 1).

Ook in een zich verenigend Europa, doen de nationale grenzen er nog altijd toe. Alfred Moser (1973) en na hem onder andere de door sommigen als een peetvader en voorvechter van grensoverschrijdende samenwerking beschouwde Viktor van Malchus, betitelen grenzen als *Narben der Geschichte*, ofwel littekens uit het verleden.⁵ ‘Die Grenze ist meistens keine natürliche Sache. Grenzen sind Narben der Geschichte. Mann soll diese Narben nicht vergessen. Aber man braucht sie auch nicht zu kultivieren.’⁶ De laatste toevoeging is natuurlijk wel belangrijk. Een eigenschap van littekens is dat ze

5 V. von Malchus, *Partnerschaft an europäischen Grenzen: Integration durch grenzüberschreitende Zusammenarbeit* (Bonn 1975).

6 A. Moser, ‘Entwicklungspolitik zu Hause’ in: C. Schöndube, *Entwicklungsregionen in der EWG: Ursache und Ausmaß der wirtschaftlichen Benachteiligung* (Bad Honnef 1973) 14.

weliswaar (lange tijd) zichtbaar blijven, maar dat ze je na verloop van tijd vaak niet meer hinderen. Ze kunnen nog wel af en toe opspelen. En om te begrijpen waarom dat zo is, is het van belang om de ontstaansgeschiedenis te kennen. Kortom, je moet het *verhaal* van de grens kennen.

Deze benadering van de grens past heel goed in de postmoderne traditie waarin de zogenaamde *narratives* een grote rol spelen. In dit geval zijn we dan overigens vaak sterk gericht op het proberen te begrijpen van individuele gevallen. De beschrijving van de case is dan niet primair gericht op generalisaties. Andermaal is de historische context erg belangrijk.

Grenzen zijn dan niet, zoals al gezegd, eenvoudige lijnen op de kaart, maar het resultaat van een, zowel individuele als groepsgewijs, proces van constructie, deconstructie en reconstructie. Ze worden dan letterlijk 'beleefde' afscheidingen tussen groepen mensen en hebben daarmee een belangrijke invloed op de perceptie van die mensen op 'de andere kant', op de eigen identiteit en op de ruimtelijke oriëntatie van de dagelijkse bezigheden.⁷

In de EU anno 2007, spelen nationale grenzen en soevereiniteiten, zoals gezegd, nog altijd een grote rol. Aan de ene kant wordt getracht de 'oude' grenzen op te heffen, althans de barrière-werking te verminderen en aan de andere kant worden ook telkens weer nieuwe grenzen getrokken. Zo wil 'Brussel' graag uitstralen dat er één grens rond de lidstaten getrokken kan worden. Hierbij wordt wel, onder invloed van de huidige lidstaten, steeds nadrukkelijker de vraag gesteld, waar Europa ophoudt en daarmee welke landen wel en niet in aanmerking komen voor een lidmaatschap. Het belangrijkste onderwerp in deze discussie is, wat historisch gezien als de Europese identiteit moet worden gezien.

Echter, binnen de EU worden ook continu nieuwe grenzen getrokken. Subnationale regio's zien binnen een verenigende EU hun kans schoon zich te ontworstelen aan een (gevoeld) nationaal juk. Het (re)creëren van deze regio's is vaak weer gebaseerd op gepercipieerde gemeenschappelijk geschiedenis. Overigens werkt ook de EU zelf mee aan het creëren van de nieuwe grenzen bij hun poging oude grenzen op te ruimen. Telkens wanneer een grensoverschrijdende regio wordt benoemd, wordt deze afgebakend

7 M. van der Velde en H. van Houtum, 'The Threshold of Indifference: Rethinking Immobility in Explaining Cross-border Labour Mobility' *Jahrbuch für Regionalwissenschaften*, 24 (2004) 39-49.

ten opzichte van andere gebieden en daarmee een nieuwe grens getrokken. Het stimuleren van de samenwerking wordt dan vaak beargumenteerd, dat de gebieden aan weerszijden van de grens niet zelden overeenkomstige historische ontwikkelingen hebben doorgemaakt, die als basis voor een samenwerking kunnen dienen.

Aanvankelijk beschouwde de EU de grensregio's als de laboratoria voor grensoverschrijdende integratie. Er werd zelfs een speciaal programma opgezet om dit proces in deze gebieden te stimuleren, het zogenaamde Intereg-programma. We zijn inmiddels aan de vooravond van de vierde programma periode (2007-2013). Uit de ontwikkelingsgang van dit programma blijkt dat ook de EU de historische 'hardnekkigheid' van de nationale grenzen erkend. In de eerste programma periode (1991-1993) werden vooral projecten gehonoreerd, die gericht waren op het verbeteren van de economische infrastructuur. Met name de economisch-'technische' hinder die van de nationale grenzen uitging werd te lijf gegaan, bijvoorbeeld door projecten te ondersteunen die gericht waren op grensoverschrijdende erkenning van vergunningen, stimuleren van economische samenwerking, tegengaan van 'dubbele' voorzieningen aan weerszijden van de grens et cetera. Dit alles onder het mom, dat de grensoverschrijdende interactie slechts door dit soort 'objectieve' barrières werd gehinderd. Toen echter bleek dat de interactie niet de verwachte omvang kreeg, werd in de tweede periode (1994-1999) meer aandacht besteed aan de 'zachte' aspecten. Nu werden ook meer sociaal-cultureel georiënteerde projecten (zoals grensoverschrijdende fietsroutes, historische studies over grensgebieden en gemeenschappelijke culturele festiviteiten) financieel ondersteund. Het (historische) contact tussen bewoners moest weer hersteld worden. Ook nu bleven echter spectaculaire resultaten uit. In de derde periode (2000-2006) werden daarom de grensregio en zijn inwoners niet meer exclusief gezien als de eerder genoemde laboratoria voor de integratie. In deze periode vielen in principe alle projecten, dus niet alleen in grensregio's, gericht op grensoverschrijdende integratie onder de project-definitie, met een expliciete aandacht voor (lange-afstand) netwerkvorming. De vierde periode lijkt hier op voort te gaan borduren. Het mag duidelijk zijn dat wat in drieënhalve eeuw sinds de Vrede van Westfalen -die algemeen beschouwd wordt als het startpunt van de moderne staten en hun grenzen - is gegroeid, niet in vijf decennia kan worden omgebogen, laat staan geslecht.

Besluit

Ik hoop duidelijk te hebben gemaakt, dat voor de Sociale Geografie in het algemeen en, in het kader van deze bijdrage, voor Grensstudies in het bijzonder, de geschiedenis van eminent belang is. Omgekeerd zullen ontwikkelingen in grensgebieden voor de historici van groot belang zijn. Verdragen die direct op grensregio's van toepassing zijn of daar in elk geval grote invloed op zullen hebben, worden bedoeld of onbedoeld en symbolisch of niet vaak benoemd naar grensplaatsen.

Ik ben er van overtuigd dat de verdragen van bijvoorbeeld Anholt (over grensoverschrijdende publieke samenwerking), Schengen (over het vrije reizen) en Maastricht in de toekomst meer dan voetnoten zullen blijken te zijn. Kortom, er wordt geschiedenis geschreven in grensregio's.